

כפר עציון שבהר הכרמל:

זיכרון גוש עציון והנצחתו במושב ניר עציון

(1950-1967)*

יוסי שפנייר

מושב ניר עציון עלה לקרקע במורדות הכרמל המערביים ביום חמישי, ג' באייר תש"י (20 באפריל 1950), שנתיים בדיוק לאחר נפילת גוש עציון.¹ מקומו נבחר גם בגלל הדמיון של נופו ההררי לנופי הר חברון, שממנו באו המייסדים.² ניר עציון נוסד והתפתח כחלק מפתרון לפליטי כפר עציון והיה יישוב מנצח. קרי, תושביו הרגישו שהם ממשיכים את המורשת של קיבוץ כפר עציון. הזיקה לגוש עציון התעצמה לאורך השנים ובאה לידי ביטוי בכל מיני אופנים, אך באה לשיאה בהקמת מפעל ההנצחה 'יד עציון' לזכר קדושי גוש עציון בניר עציון.

מפעל ההנצחה קרם עור וגידים שנים ארוכות, ובסופן – ב' באייר תשכ"ד (14 באפריל 1964), 16 שנים לאחר נפילת הגוש, הונחה אבן הפינה למבנה הנצחה מרשים. שלוש שנים לאחר מכן פרצה מלחמת ששת הימים, ועם החזרה לגוש עציון עבר מוקד ההנצחה לקיבוץ כפר עציון. החזרה לגוש עציון הייתה צעד טבעי ומתבקש מבחינות רבות, וזו שנות ההנצחה בניר עציון כמעט נשכחו בעקבות המעבר לגוש. מהלכי ההנצחה, סוכני הזיכרון והסיבות לשכחה³ ייסקרו במאמר זה.

* אני מבקש להודות לחברים שסייעו בידי בגיבוש מאמר זה: לנירה רון, ארכיונאית ניר עציון; לפסי מאור בת ניר עציון, לישראל שדיאל ולאורה רוטנברג מארכיון כפר עציון; ליוחנן בן יעקב, בן כפר עציון וחוקר תולדות כפר עציון, שעבר על הטיוטה והעיר הערות חשובות; ולישראל רוזנסון, שעבר על הטיוטה. כמו כן עזרו לי בקבלת תמונת המצב של ההנצחה חברי ניר עציון בעבר חנה מורדן וסימה גיליס (הייתה בשירות צבאי במקום). מקצתם גם עברו על טיוטות המאמר, ולכולם תודתי. אני מבקש להודות גם למשה מושקוביץ (מושקו) ז"ל, שבימיו האחרונים עדכן בפרטים חשובים.

1. תקיעת יתד ראשונה באה לידי ביטוי בעין הוד בבניית אוהל של כמה חברים מקבוצת אחדות ונעשתה באופן סמלי ביום קבורת חללי הגוש בהר הרצל, כ"ה במרחשוון תש"י, 17 בנובמבר 1949. ראו להלן.
2. לעומת זאת משוואות יצחק, עין צורים ורבדים עברו לשפלה הדרומית. כך הוגדר בהזמנה לעלייה לקרקע מקומו של ניר עציון: "בכרמל הדרומי (מול עתלית)".
3. ההשכחה אולי לא נעשתה במכוון, אבל לאורך זמן לא טופלה, ולכן יצרה מציאות של שכחה.

יישוב חדש בזיקה לכפר החרב

א. מתן שם ליישוב החדש והקשר העמוק לגוש

כל שם שניתן ליישוב נושא משמעות רבה ביותר וכולל הקשרים רחבים של מורשת וזיכרון.⁴ על המחשבה העמוקה והערכית שמאחורי השם ניר עציון סיפר דוד בן דוד:⁵

לא רצינו לקרוא לו בשם "כפר עציון" כי אמונתנו הייתה איתנה שכפר עציון החרבה בהרי חברון עוד תשוב ותגאל והרי לא יתכן לקרוא לשני כפרים באותו השם! ברור שהשם "עציון" חייב להישמר. ובכן "יד עציון", או "ניר עציון"? הוויכוח חריף וההכרעה קשה. לאחר לבטים הגענו למסקנה שרק המילה "ניר" מבטאת במלואה את המושג, ששרידי ויורשי חברה או משפחה מסוימת מחדשים וממשיכים במפעל הוריהם וחבריהם אשר נפלו [...] אנו עושים שתי פעולות: א. מציבים יד לנעדרים ב. ממשיכים את מפעלם. ואין ספק שהשם "ניר" מצלצל הרבה יותר יפה.⁶

קשר חזק זה בא לידי ביטוי גם בדברים שנאמרו ביום העלייה לקרקע (להלן). בסמליל (לוגו) של היישוב, בהזמנה לעלייה לקרקע ובעוד מסמכים רשמיים נזכר השם 'כפר עציון' במקום בולט ליד השם 'ניר עציון' ואף לפניו.⁷ הזיכרון של כפר עציון והקשר עימו היו בלתי ניתנים להשכחה ומובאים גם במגילת העלייה לקרקע (להלן).

ב. היאחזות סמלית ראשונה

דיונים רבים ערכו אנשי הקיבוץ הדתי וקרן קיימת לישראל בנוגע למקום ההתיישבות. שנה וארבעה חודשים לאחר נפילת הגוש הוחלט: "המוסדות המיישבים הודיעו לנו ש'עין הוד' אושר עבורנו כמקום התיישבות".⁸ תקיעת יתד ראשונה ליישוב, שסימלה את ההמשך של כפר עציון, נעשתה בעין הוד.⁹ למרבה הסמליות ביום הבאתם לקבורה של חללי הגוש

4. זיו, תשנ"ב.

5. דוד בן דוד (1916-2018) היה חבר כפר עציון והמוח'תאר, האדם הממונה על יחסי השכנים המקומיים בימי מלחמת העצמאות. נפצע במהלך הקרבות בגוש, פונה למשאות יצחק, היה בשבי בירדן, ומשחזר היה במקימי ניר עציון. על תפקידו כמוח'תאר ראו בן דוד, תשמ"ו.

6. בן דוד, תש"ל, עמ' 2.

7. אפילו תשע שנים לאחר נפילת הגוש כשנזכר בתכתובות רשמיות משק ניר עציון נכתב בסוגריים "קבוצת כפר עציון".

8. ידיעות הועדה 32, א' באלול תש"ט, ארכיון כפר עציון (להלן: אכ"ע), מכל 19A, תיק 1.

9. עין הוד הוא כפר אומנים שהוקם במקום שבו שכן הכפר הערבי עין חוד, שננטש במהלך מלחמת העצמאות. אחד ממייסדיו היה מרסל ינקו, שתערוכה שלו הוצגה בניר עציון. להלן.

בקבר אחים בהר הרצל בכ"ה בחשוון תש"י (17.11.1949). באותו יום עלו לקרקע ארבעה חברים מקבוצת 'אחדות'¹⁰ והתגוררו שם באוהל. סמוך לקברם הפתוח של חללי הגוש בבית העלמין שנוסד בהר הרצל¹¹ הוקרא הספד, ובו התחייבו השורדים להמשיך את הדרך, "כיד ונר למפעלנו ההרוס"¹².

ג. מצבה חיה לכפר עציון: שורדי כפר עציון עולים לניר עציון

חצי שנה לאחר ההתיישבות הראשונית, כשנתיים לאחר נפילת הגוש, התארגנה קבוצה לעלייה לקרקע. העלייה לקרקע הייתה מלווה בדיונים בשכונת גבעת עלייה שביפו, משכנם הזמני של שורדי הגוש, שהרכבם האנושי היה יתומים, אלמנות וחלקי משפחות. היו גם דיונים עם נציגי הקיבוץ הדתי, שביקשו לעזור במצב המורכב.¹³ בסופו של דבר התאגדו 15 חברי כפר עציון¹⁴ עם חברי שני גרעינים, 'אחדות' ו'מכורה'¹⁵, ועלו לקרקע בשלבים באזור עין חוד. אחר כך עלו למקום הקבע בניר עציון. חברי כפר עציון מכלל שורדי הקיבוץ¹⁶ שהיו ממייסדי ניר עציון היו יעקב ושרה שיפמן,¹⁷ שהגיעו בנפרד ונישאו בניר עציון, דוד ועדינה בן דוד, יצחק [יונה] בן סירא,¹⁸ חנוך אחימן, עזריאל ופנינה ברוק,¹⁹ מרים ארזי, נחום ופנינה בן סירא,²⁰ מרגלית גלנדאר (ויהודית).²¹

10. קבוצת אחדות היא קבוצת ניצולי שואה שישבו בבארות יצחק והצטרפו למייסדי ניר עציון בפסח תש"י.
11. עזריה, תשע"ח, עמ' 108-116.
12. **ידיעות הועדה** 37, כ"ו בחשוון תש"י, ארכיון ניר עציון (להלן: אנ"ע).
13. פרנקל, תשע"ח, עמ' 166-168.
14. מה'15 היו שלוש אלמנות. שם, עמ' 167.
15. קבוצת מכורה הייתה קבוצה של ניצולי שואה שהתארגנה ברומניה וישבה עד להצטרפותה ביום העלייה לקרקע לניר עציון בכפר יעבץ.
16. כלל מניין השורדים הבוגרים מכפר עציון היה 55, שמהם 33 אלמנות. מניין ילדי כפר עציון היה שבעים, ו-46 מהם היו יתומים. פרנקל, תשע"ח, עמ' 157.
17. יעקב ניצל מהטבח בכפר עציון (ראו הערה 109 להלן). אשתו חיה נהרגה בהתקפה האחרונה במנזר הגרמני.
18. יונה, אחותו של דוד בן דוד, לא הייתה חברת כפר עציון.
19. עזריאל ופנינה הגיעו לניר עציון בסוף שנות החמישים.
20. נחום ופנינה בן סירא נישאו בגבעת עלייה והגיעו לניר עציון בשנות השישים. נחום נהג לקטוף כלניות בניר עציון ולהביאן לחברים שבגבעת עלייה.
21. מרגלית באה מגבעת עלייה. בשנות השישים נישאה ועזבה את ניר עציון. חנוך אחימן היה פעיל בתנועה בחודשים האחרונים ולא נכח בגוש בימי הקרבות האחרונים.

ד. שני מועדי זיכרון

לשורדי כפר עציון היו בתחילת הדרך שני מועדים מנציחים שנערכו בהם אזכרות:²² כ"ח בכסלו, לזכר עשרת קדושי השיירה הראשונה שנפלו בדרך לגוש (בחנוכה תש"ח), וד' באייר, יום נפילת רוב חברי כפר עציון.²³ על סמך תאריכים אלו נערכו האזכרות גם ביישובים משואות יצחק, עין צורים ורבדים וגם בניר עציון.²⁴ לקביעת ד' באייר ליום העלייה לקרקע²⁵ ולהנחת אבן הפינה ל"יד עציון" (להלן) לא

נדרשו דיונים או החלטות של ועדת הנצחה; קביעה סמלית זו הייתה ברורה לכול. הגדיר זאת בבירור שלמה חימוביץ, משורדי כפר עציון: "חודש אייר הוא חודש סמלי וטראגי כאחד לקבוצתנו, באייר תש"ג עלו לכפר עציון, באייר תש"ח לחמו מלחמת גבורים ונפלו. באייר תש"י תוקם הנקודה מחדש".²⁶

לקראת האירוע פורסמה הזמנה צנועה, והמזמינים אליו היו קבוצת כפר עציון והגורם המיישב הקיבוץ הדתי. תוכנית הטקס הייתה מחולקת לשניים: החלק הראשון היה **טקס אזכרה** "לחברינו קדושי עציון", והחלק השני **טקס העלייה לקרקע**. הזמנה זו היא מסמך זיכרון בפני עצמו.²⁷ (איור 1).

איור 1: הזמנה לעלייה לקרקע בניר עציון (הצפה, 17.4.1950)

22. לא נדרשתי כאן למועד זיכרון חשוב נוסף, נפילת מחלקת ההר בה' בשבט, שלוכרה נערך דרך קבע טקס בהר הרצל ובטקסים נוספים.
23. כינוס של יוצאי גוש עציון, ד' בניסן תשט"ו, עמ' 2, אכ"ע b/12/21.
24. ד' באייר הראשון הוכרז ליום תענית עד אחרי האזכרה, וגם נהגו בו לשבות ממלאכה. היו מהחברים שצמנו כל היום. טקס הזיכרון כלל לימוד משניות והקראה מספרי נביאים ואגדה. **ידעות הועדה** 22, ז' באייר תש"ט, אכ"ע, מכל 19A, תיק 1.
25. ד' באייר, יום הנצחה לחללי מערכות ישראל, התגבש בראשית שנות החמישים ליום הנצחה לחללי מאורעות תרפ"ט ולציון נפלי הגוש. עזריהו, תשנ"ח, עמ' 143; עזריהו, תשע"ח.
26. "כפר עציון קם מחדש", **דבר**, 21.4.1950, עמ' 1.
27. הזמנה לעלייה לקרקע, אכ"ע, מכל 19A, תיק 4.

איור 2: במת הכבוד בטקס העלייה לקרקע
(באדיבות ארכיון ניר עציון)

שלושה ימים לפני הטקס פורסם בעיתונות דבר קיום האירוע והקשרו ליום נפילת הגוש בכותרת "יום השנה השני לנפילת כפר עציון [...] טקס אזכרה לקדושי עציון". כמו כן צוין כי ביסוד יום העלייה לקרקע הייתה אזכרה לנופלי הגוש וכי החתומה על ההזמנה הייתה קבוצת כפר עציון.²⁸ מקום הטקס, בסמוך לעין הוד, סודר וקושט. את פני הבאים קיבל מעין שער בנוי עץ ועליו הכתובת "לחלוצי ולוחמי עציון – ניר ושם עולם",²⁹ זיכרון ללוחמים בכפר עציון ורמז לשם המקום החלופי (איור 2).

איור 3: התערוכה בטקס העלייה לקרקע. שימו לב להשוואה של נפילת גוש עציון עם נפילת תל חי וכן לתמונות הנופלים שבמרכז (באדיבות ארכיון ניר עציון)

על יד הצריף הראשון, בסמוך לבמה המרכזית, הוקם ביתן ובו תערוכת תמונות מכפר עציון ותמונות של 85 הנופלים בכפר עציון,³⁰ והוצגה אבן מהיישוב שחרב שהובאה בעת פינוי החללים.³¹ סך כל העולים להתיישבות החדשה היה כ־130 איש, ומהם היו כעשרה שורדי כפר עציון (איור 3).

28. "יום השנה השני לנפילת כפר עציון", **הצפה**, 17.4.1950, עמ' 1.

29. "ניר עציון קם היום", **מעריב**, 20.4.1950, עמ' 4.

30. בסך הכול נפלו 282 לוחמים. 85 מהם היו חברי כפר עציון, ובהם עשרים חברות. ראו ברוכי, תשע"א, עמ' 56; פרנקל, תשע"ח, עמ' 156. יוחנן בן יעקב גורס שנפלו 240 לוחמים, ומהם 84 חברים וחברות כפר עציון. ראו בן יעקב, תשמ"ג.

31. נירה חון מספרת שבימי פינוי העצמות מכפר עציון לקח עימו דוד בן דוד באחד הביקורים אבן משרידי נווה עובדיה, זכר להתיישבות במקום. את האבן הזו רצה לשלב בבניין בית הכנסת בניר עציון, אך בשלב חנוכת המבנה נעלמה האבן מכפר עציון (ריאיון עם נ' חון, ניר עציון, טבת תשפ"א).

איור 4: ילדי כפר עציון נוטעים 85 עצים לזכר חללי כפר עציון בטקס העלייה לקרקע
(באדיבות ארכיון ניר עציון)

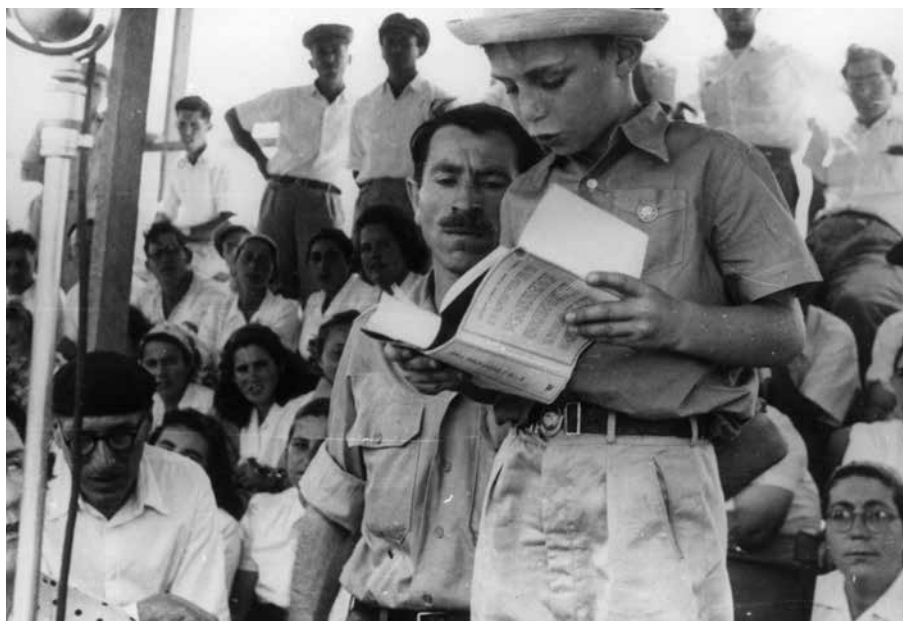
בטקס השתתפו ילדי כפר עציון מגיל הגן ומעלה, האלמנות והחברים אחרים ששרדו. באותו מעמד גם ניטעו 85 עצי אורן, (איור 4) כמספר חללי הכפר.³² הילד הגדול של כפר עציון, יאיר ארזי, קרא את שירו של שאול טשרניחובסקי 'ראי אדמה'³³ (איור 5). גאולה יבניאלי, ילדה בת 10 מילדי כפר עציון,³⁴ כתבה שיר ששיקף את הרגשותיה באותם הימים עם העלייה לניר עציון, 'עלותנו השניה להתיישבות': הבאמת יעלו להתיישבות / החלום הוא או מציאות / האומנם אורנו לא כבה / בין הרי יהודה [...] והלב מתגעגע לשמה / לשם להרי יהודה / לחברנו לבתים ביערות / ואז פורצות דמעות וזולגות [...] הילדים נוטעים עצים / עצי זכרון הם העצים / יקרים לנו העצים / זכר הם לחברים".³⁵

32. לפי רון, שם, חורשת העצים ניטעה במקום המחנה הישן באזור עין הוד. כיום (תשפ"ג, 2023) לא ניתן לאתר חורשה זו.

33. שם. יאיר כתב לאחר הטקס את רשמיו בהיותו בכיתה וציין גם את חלקו בהקראת "ראי אדמה". י' ארזי, "עליה לקרקע", אכ"ע, מכל 19A, תיק 4.

34. גאולה יבניאלי הייתה הילדה השנייה בילדי כפר עציון. היא נולדה בניסן ת"ש (1940). מגבעת עלייה עברה עם משפחתה להתגורר בקבוצת יבנה.

35. ג' יבניאלי, "עלותינו השניה להתיישבות", אכ"ע, מכל 19A, תיק 2.

איור 5: יאיר ארזי הילד הגדול של כפר עציון קורא את שירו של שאול טשרניחובסקי, 'ראי אדמה', בטקס העלייה לקרקע (באדיבות ארכיון ניר עציון)

נושאי הדברים היו חנוך אחימן,³⁶ שר הפנים ח"כ משה שפירא, שדיבר בשם הממשלה, אלוף דוד שאלתיאל, מפקד מחוז ירושלים בימי המלחמה, שדיבר בשם המטכ"ל, ויצחק רפאל, שבירך בשם הנהלת הסוכנות. כל המברכים הזכירו בדבריהם את הקשר עם הגוש שחבר ואת התקומה ביישוב החדש. נוסף עליהם השתתפו באירוע גם סגן יו"ר הכנסת ד"ר יוסף בורג, הסופר ש"י עגנון ועוד.³⁷

יצחק רפאל הכריז שבניר עציון יוקם מחדש בית התרבות **נווה עובדיה**, שנהרס בכפר עציון, ובו בית מרגוע לסופר הדתי וארכיון של גוש עציון.³⁸ חנוך אחימן, הרוח החיה בהקמת ניר עציון, הדגיש בדבריו את המשך קיום השרשרת במקום החדש:

36. חנוך (חמלינק) אחימן (1913-2008) היה פעיל בתנועת השומר הדתי בפולין וממקימי כפר עציון בהר חברון. לאחר מלחמת העצמאות וחורבן כפר עציון היה מהפעילים להקמת ניר עציון ונרתם במשרה מלאה לחידוש כפר עציון בנקודה החדשה. הניע אותו הצורך (ובהמשך השבועה) שיהיה יישוב שישא את השם עציון, הנצחה לגוש המקורי בהרי חברון. ברוכי, תשע"א, עמ' 193-194.

37. "ניר עציון עלה לקרקע", **הארץ**, 21.4.1950, עמ' 10.

38. שם. מעורבותו של רפאל הייתה רבה בהקמת **נווה עובדיה** בכפר עציון, משום שהיה חניך של הרב ד"ר אברהם עובדיה גוטסדינר בגליציה המזרחית.

אולם אנו כאן שרידי הכפר השכול – לא לאזכרה והעלאת זכרונות בלבד באנו, אלא להציב "יד" חיה, ניר וזכר עולם לכפרנו החרב וההרוס אשר במרחמי הרי חברון. דרך קשה, עקובה מדם וגדורה בצער עברנו עד היום. אולם ידענו, שמי שיצווה לנו – הנותרים – את החיים – ציווה על המשך המפעל, למען לא ימוש זכרם של קדושינו לנצח ולמען תנוב תורת חייהם על קרקע המולדת המשוחררת.³⁹

העיתונות היומית סקרה בהרחבה את האירוע החשוב, וביום העלייה עצמו נדרשה בהרחבה לאישים שהיו במקום ולתוכן הדברים שנישאו בטקס. סקירות פורסמו בעיתונים 'הארץ', 'הבוקר', 'הצפה' ו'מעריב', ובכולם הודגש המקום שממנו בא גרעין המייסדים: "שרידי כפר עציון עולים למקום התנחלותם החדש".⁴⁰ כמובן, מעמד הזיכרון היה מרכזי ביותר: "מול עתליט (כך) יציבו שרידי הכפר יד וזכר לחלוצי ולוחמי עציון, שנפלו. שם הישוב החדש יהיה 'ניר עציון' ניר לעציון החרבה".⁴¹ "בטקס גם ניטעה חורשה לזכר הקדושים שנפלו וגם יש כוונה ליסד במקום את 'נווה עובדיה' המרכז התרבותי שנבנה בגוש".⁴² מזכירות הקיבוץ הדתי, שניר עציון הייתה מסופחת אליו בתחילת הדרך, שלחה אף היא ברכות הצלחה לעלייה: "היום הזה בו עולים החברים השרידים לאדמת עין הוד להנציח את שם עציון ולבנות את ביתם מחדש [...] שם עציון לא יאבד לעד! והנה הגיע יומם בעזרת צור ישראל הוצב גבול אלמנות".⁴³

ה. מגילת העלייה: מסמך זיכרון

במעמד רב הרושם הוקרא מסמך חשוב ביותר: מגילת העלייה (איור 6). כתב אותה יוסף תירוש,⁴⁴ והקריאה יהודה לביא, ממייסדי כפר עציון. מגילת עלייה היא תעודה היסטורית שכתבו הרבה יישובים בזמן עלייתם לקרקע, ועולים ממנה היסודות המובילים ורוח הקמת היישוב. המגילה של ניר עציון ספוגה בזיכרון המלחמה ובזיכרון הנפלים בגוש עציון, שלחמו כאריות להגן על סביבתם. אפשר למצוא בנושאי המגילה שני דגשים עיקריים: הקשר ההיסטורי לגוש עציון והמעבר הגאוגרפי מהר חברון לאזור הכרמל.

39. ידיעות המזכירות, י"א באייר תש"י (28.4.1950).

40. הצפה, 20.4.1950, עמ' 1.

41. שם.

42. שם.

43. "לחברי עציון ליום התנחלותם מחדש – ברכה!" ידיעות המזכירות 58, אייר תש"י, עמ' 3.

44. יוסף תירוש (1906–1995) היה עיתונאי בעל טור קבוע בעיתון 'הצפה' במשך שנים. נשא בתפקידים בכירים בהפועל המזרחי ובמפד"ל. כתב כמה מגילות עלייה לקרקע כמו זו של ניר עציון. הוא הכיר חברים מכפר עציון ומניר עציון (על פי ריאיון טלפוני שנערך עם בנו, א' תירוש, ראיון טלפוני [2 במרץ 2021]).

הַסֵּתֶרֶת הַפִּנְעֵל - הַבּוֹרְחֵי בָּאֶרֶץ - יִשְׂרָאֵל
הַקְבוּץ הָרִאשִׁי, אֶלֶף זִקְבוּלוֹת שֶׁל הַפִּנְעֵל הַבּוֹרְחֵי
קְבוּצַת כֶּפֶר - עֵצִיּוֹן - נִיר - עֵצִיּוֹן

בַּשִּׁנָּה ה' תש"י לבריאת העולם, היא שנת הכ"ח להתעוררות הדתות
הלאומיות בישראל, ושנת כ"ט לארגון הפועל - המזרחי בארץ = ישראל
בשלישי לחודש אייר, הוא חודש זיו, ע"כ סף השנה השלישית לחיזוי
זיו המכללות בישראל. במכללות עיזתיים להיכבות זיו עכונויהם והדר גבורתם
של יקירינו, שנלחמו כאריות בשער המדינה, מובחנת המוקם והזמן, וחסכונו
באופם את נחשולי האויב, והעלו עצמם קרבן = מוערבה על כוונת = השיחרור
והנחיה = העצמאות. אנו עולים לנקודת = התנחלותנו החדשה. עם העלודתנו
את זכרם הקדוש של חברינו להאחז עיוב באדמות המולדת, להכות בה עירש
וכלים עליה ניר בלופלים ונר לנשימותם, החיה בקרבנו כל הימים.

בברית נצח בדבם ובכלשרם חידשו אחינו ואחיותינו, אבותינו וחברינו
את הקשר הנצחי בין האדם מישראל לבין אדמות ישראל, אדמותו. ואנו
שירידי כפר - עציון ופליטי חרב ההשיבדה באירופה - ההולכים בעקבותיהם
בתלם היצירה ובערואת ההנהגה, במושכי דרכם בתורה, בעבודה ובחיי חבריה
בחווקים, הנשיאים את נפשנו לאור האלוקי וליערד הנבואי - המוסרי, מן כלים
עלינו קבל עם ועדה, לשמור על תורת חיותם של קדושינו ועל גחלתם שלא
תיכבה.

בנראשי הצורים שבהרי חברון נחלת האבות, ירדנו למרגלות הכרמל,
נחלת גבילא הזעם והבשורה - אישי המוסר והמסדה, לחדש חיי עובד יעריים ולכונן
בית אורה וטהרה, נושא שלום לכל באי שעריו ומיוצג על יסודות הצדק, העיון
והחלוציות הדתית, למועננו ולכווננו דור עתידנו, יתובי המלאכך המוכריע והמשיחרר
בארץ ונפגעו השואה האיומה והמשעבדת בגלות. ימצאו בו היכל והילדה מקו
לרוחם ואויר לנשימותם, לקדם מופעל אבות לקראת התחייה והתקבוצה ברוח
ישראל סבא.

"כרמל בים יבוא" מועולם ועד עולם, כן יכון עדי עד זה ביתנו הקיבוצי
כנוה יוצר, "עקט ושאנן - ואין כוחריד" - לדבוק = חברים ולשבת אדחים
גם יחד. ויקיימו בנו דברי הנביא (ירמיהו, לא) : "כה אמר ה' כוצא חן מנודר
עם שירידי חרב - - - עוד לבנה ונבנית, בתולת ישראל - - - עוד זעמי כרמים
בהרי שומרון. נטעו נוסעים וחילכו."

וכרמל הצופה פני ים - הגשר לשיבי ציון ולפדיון עמי, כן אנו צופים
ומנפים לנאולה השלימה וכישועה הקרובה, במהרה בימינו.
אמן ואמן.

ללאות ברית באנו על החתום במועמד קרואי = כוונת רבי המזרחי
דברי התנועה וראשי העדה, כאזרח וכיוצא עבא בישראל.

נאם

נאם

נאם

נאם

1. ברית דמים וזיכרון עם קבוצת כנרת (1950)

קבוצת כנרת הוותיקה חוותה אף היא אירועים קשים של מלחמה בחזית הצפון במלחמת העצמאות, ובחללי הקבוצה היו שניים שקשורים לתולדות כפר עציון וליזכרונו. אחד הוא בן ציון בן מאיר, חייל בגדוד השישי של הפלמ"ח שהיה מחברי מחלקת ההר שנפלו בדרכם להחיש תגבורת לגוש בה' בשבט תש"ח (16 בינואר 1948), והאחר הוא אליעזר בן־נבט, שהיה אף הוא חייל פלמ"ח ולחם בצפון, ונהרג בקרב על שחרור מצודת כח (יושע) בח' באייר תש"ח (17 במאי 1948). שלושה ימים לפני שנפל אליעזר נולד לו בן, והוא לא הספיק לראות אותו. הבן נקרא עציון לזכר יישובי גוש עציון.⁴⁵

על הקשר של שני הנפלים מקבוצת כנרת לזיכרון הגוש כתב לחברי ניר עציון זמן קצר לאחר העלייה לקרקע בן ציון ישראלי⁴⁶ מקבוצת כנרת, שקשר הדמים עם החוזרים והמנציחים את כפר עציון נגע לליבו:

לכבוד

חברי ניר עציון

אחים ואחיות יקרים, בחושבינו אליכם, באותם הימים הגורליים שתפנו את עצמנו אתכם במאבק ובדם. רעייתו של חברנו בן ציון בן מאיר ז"ל ובנם הקטן הם אצלנו גם כנר לעציון. בסוף אותו סוף חודש ניסן נולד בכנרת ילד וקראו לו עציון, אולם אביו אליעזר בן נבט ז"ל, שקיבל את בשורת הבן נפל בקרב בגליל העליון ולא הספיק להגיע לראותו. וככה נשאר הבן כנר לעציון ולאביו כאחד [...] כנרת מברכת אותכם מקרב לב, חזקו ואמצו והיו ברוכים⁴⁷ (איור 7).

45. עציון בן־נבט מציין ששמו ניתן לו לזכר נפילת הגוש. הוא אינו יודע אם ההחלטה לקרוא לו כך הייתה של הוריו לפני הלידה או החלטת האם לאחר נפילת האב, כיוון שלא שוחח עימה בנדון: היא נפטרה בהיותו בן שלוש, והוא עצמו גדל אצל דודיו. ריאיון עם ע' בן־נבט, קבוצת כנרת, ניסן תשפ"א (15 במרץ 2021).

46. בן ציון ישראלי (1890-1979) היה ממייסדי קבוצת כנרת ואבי ענף התמרים בהתיישבות הציונית המתחדשת.

47. מב"צ ישראלי לחברי ניר עציון, ט"ו באייר תש"י (2.5.1950), אכ"ע, מכל 19A, תיק 4.

איור 7: מכתב מקבוצת כינרת לחברי ניר עציון ביום העלייה לקרקע, בדבר שותפות גורל (באדיבות ארכיון כפר עציון)

ז. ימין אורד (1951)

הקמת המוסד החינוכי ימין אורד, לזכרו של אורד צ'רלס וינגייט, סמוך לנר עציין לוותה אף היא בהקשרים של זיכרון לכפר עציין.⁴⁸ המוסד היה אמור להיות בהנהלת ניר עציין ולפתור את בעיות החינוך ביישוב,⁴⁹ ואכן הפינה שלו נורתה בשנת 1951. המקום נחנך בשנת 1954. אלמנתו של וינגייט, שנכחה בחנוכת המוסד, הייתה גאה שבית הספר שמנציח את בעלה שוק בסמוך למקום המנציח את הגוש.⁵⁰

ח. זיכרון כפר עציין בדיון במוסדות הקיבוץ הדתי

עליית ניר עציין לקרקע הייתה חלק משיקום קיבוצי הקיבוץ הדתי, ואי אפשר לנתק בין סיפור זה לבין הסיפור של שיקום חמשת קיבוצי הקיבוץ הדתי שנהרסו בימי מלחמת העצמאות, ששלושה מהם היו מהגוש.⁵¹ באחד הדיונים שעלו בנושא בניר עציין נסב הדגש על הזיכרון של כפר עציין שבא לידי ביטוי ביישוב. דוד בן דוד, שהיה במצדדים למעבר לדגם המושבי, העלה את הטענה שאם יכפו על ניר עציין להישאר קיבוץ, היישוב יתמוטט, וכל זכרו של כפר עציין שוב לא יתקיים.⁵² בהמשך הדיון בסוגיית היישוב טען: "היעלה על הדעת שזכר כפר עציין יימחק משום שממשיכיו לא נרתמו לאידיאולוגיה הקיבוצית?"⁵³ בסופו של דבר אושרה ההחלטה לעבור למסגרת מושבית, וגם שלב זה נעשה בתאריך הזיכרון רב המשמעות ד' באייר תשי"ג (19 באפריל 1953), במלאת חמש שנים לנפילת הגוש ושנתיים לעלייה לקרקע. ברוכי טען: "הניסיון להקים את ניר עציין כקיבוץ שינציח את מורשת כפר עציין שחרב במלחמה – נכשל".⁵⁴ כפי שנראה בהמשך, היישוב הקיבוצי אומנם לא האריך ימים, אבל ההנצחה במושב נמשכה ותעצמה לאורך השנים עד למלחמת ששת הימים.

ט. בר מצווה: אירוע מנציח (1953)

בראשית שנות החמישים ציינו חברי ניר עציין אירוע חשוב: בר מצווה לבן הראשון של כפר עציין. בדרך כלל בר מצווה הוא אירוע בחיי נער שנחוג במסגרת משפחתית, אך לא

48. הכיוון של מוסד חינוכי במקום עלה, כיוון שלא היה מקום ליישוב נוסף בסביבה, ולכן הגו חברי כפר עציין רעיון זה, שתאם גם את מדיניות התנועה. ברוכי, תשע"א, עמ' 196-197.

49. בן דוד, תש"ל, עמ' 7.

50. שם, עמ' 11.

51. חמשת הקיבוצים שנהרסו ונעזבו: כפר עציין, משואות יצחק ועין צורים בגוש עציין, ומחוצה לו: בארות יצחק וכפר דרום.

52. ברוכי, תשע"א, עמ' 191.

53. שם.

54. שם, עמ' 192.

כן במסיבת בר המצווה הראשונה של פליט מכפר עציון: "החג האישי-משפחתי הופקע מפרטיותו והפך לשמחת הציבור, שמחת המשק והמחנה החלוצי הדתי כולו, חג רב שגב והוד ועמוס זכר גוש עציון".⁵⁵ בהזמנה לאירוע מוטבע זיכרון הגוש בהטבעה בולטת שמקשרת את הנער יאיר ארזי, היתום מאב (שמואל), החוגג עם אימו (מרים), עם אחותו (דינה) ועם ילדי כפר עציון והאלמנות, עם הרב הראשי, שרים, חברי כנסת ועוד אישי ציבור. כולם יחוגו איתו את חגו האישי: "נעלה את ירושלים ומגיניה בגוש עציון על ראש שמחתנו, בנו הבכור, ובכור ילדי קב' כפר עציון".⁵⁶ את ההזמנה חותם שם היישוב, המזכיר כמובן את כפר עציון (איור 8).

איור 8: הזמנה לטקס בר המצווה של יאיר ארזי (דבר, 23.9.1953)

גם נשיא המדינה יצחק בן-צבי נכח בטקס, ובדבריו קישר את האירוע עם זיכרון הגוש הטרי: "תקותינו שזכות קדושי עציון ושאר הקדושים תעמוד לנו ולדורות הבאים".⁵⁷ התשורות שהוענקו לנשיא אף בהן יש זכר לגוש עציון, יצירות מפרי מעשה ידיהם של השבויים

55. "תצפית", הצפה, 2.10.1953, עמ' 2.

56. דבר, 23.9.1953, עמ' 10.

57. תקוה וינשטוק, "בר מצוה בניר עציון", מעריב, 2.10.1953, עמ' 4.

באום-אל ג'ימאל, שבה היו אסורים תשעה חודשים. ילדי המקום קיבלו בדגלים את פני הנשיא שבא בשערם.⁵⁸ בשנת תשפ"א הלך לעולמו יאיר ארזי. הוא נקבר בבית העלמין של כפר עציון.⁵⁹

י. תוכנית להקמת גלעד בניר עציון (1953)

ניצנים ראשונים של עיסוק בהנצחה ממוסדת ובקביעת מסגרות ברורות אפשר לזהות במכתב שהוציאה ועדה שהוסמכה לקבוע מקום לגלעד לזכר חללי כפר עציון.⁶⁰ ועדה זו כללה כמה אישי ציבור: י' ברנשטיין, י' גרינברג, מ' חזני, י' כוכבא, י' קויפמן. הם ציינו בפירוש שמקום ההנצחה הראשוני יהיה בניר עציון, שהוא משק מנציח גם ללא קשר למספר חברי כפר עציון שנמצאים בו בהווה או בעתיד:

- א. שרידי כפר עציון, התנועה וכל מי שזכרם של החברים והחללים הי"ד קרוב לליבם, ראו במשק ניר עציון, עם היוסדו את הנושא הסמלי של כפר עציון והנצחת זיכרו. הם ממשיכים ומשיכו להתייחס כך לניר עציון, בלי קשר עם מספר השרידים היושב, או ישב במקום.⁶¹ מכיון שכך, קבעה הוועדה שגלעד יוקם במשק ניר עציון ורק הוא רשאי לפנות בעניין זה לגורמים המתאימים הנוגעים בדבר.
- ב. אין זה מונע ממשואות יצחק ועין צורים להקדיש בנינים או מפעלים לזכרם של הקדושים, הי"ד. אולם הם יוכלו לעשות זאת רק כעבור ששה חודשים מתחילת בנין הגלעד בניר עציון.⁶²

58. ריאיון עם ח' נורדן, נחלים, שבט תשפ"א.

59. סיפורו של יאיר ארזי פורסם סמוך לפטירתו ולקבורתו בבית העלמין של כפר עציון בעיתון **הארץ**, 19.3.2021, עמ' 22. למרות שהותו הארוכה בח"ל היו שורשיו של יאיר בכפר עציון, ולכן ביקש להיטמן במקום.

60. בוועדה לא היו נציגים מניר עציון או משרידי כפר עציון, אך הם שמעו את דעת באי הכוח של המשקים ניר עציון, משואות יצחק ועין צורים. אנ"ע, מכל 15, תיק ניר עציון, כפר עציון הנצחה.

61. ייתכן שהקביעה של ההנצחה בניר עציון שאינה תלויה במספר החברים מעידה על תנודתיות במספר השורדים מכפר עציון שהתגוררו במקום.

62. מכתב הוועדה המוסמכת, כ"ח באדר תשי"ג, אנ"ע, מכל 15, תיק ניר עציון, כפר עציון הנצחה.

גיבוש דרך ההנצחה

א. גיבוש ההנצחה בראשיתה (1955)

באמצע שנות החמישים, בכינוס רחב של יוצאי גוש עציון שמטרתו לגבש את דרכי ההנצחה לגוש, הזכיר חנוך אחימן שיש כוונות להקים את מרכז ההנצחה בניר עציון וכבר יש סקיצות לעניין והצעות אבל עדיין אין תוכנית מאושרת, וזה מה שרוצים לראות בשטח: שטח מרוצף שמוביל לבניין מרכזי, שבו יש שלושה חלקים: (א) שער היישובים; (ב) שער המגן; (ג) שער הזיכרון, המוביל לגן הזיכרון. בגן הזיכרון יש כוונה לבנות אנדרטה שתתנשא לגובה של 15 מטרים ותיבנה מאבנים כמספר הנופלים, ובסמוך יהיה חדר התייחדות עם הנופלים, שבו יהיו מידע על כל נפל ותמונה שלו. בסמוך יהיה אולם מרכזי להתכנסויות ולתפילה, ושם ייערכו האזכרות. לדעת אחימן, במקום הזה צריכות להיערך התפילות בימים הנוראים. בחורשה שסביב המרכז יינטעו עצים כמספר נופלי הגוש.⁶³

נשמעו גם קולות אחרים, שטענו שהדגש צריך להיות חינוכי ולהמשיך את השאיפות של נופלי גוש עציון, ואשר למקום ההנצחה, צריך לחשוב על ירושלים או על אזור שפיר, שבו הוקמו שני יישובים של שורדי הגוש.⁶⁴

בכינוס הבא של יוצאי גוש עציון, ב־1 במאי 1955, עדיין לא היה ברור היכן מעוניינים למקם את מרכז ההנצחה – בירושלים, בניר עציון או בעין צורים.⁶⁵ אשר לאנדרטת ההנצחה, התגבש רעיון למקם אותו דווקא בירושלים כדי שרבים יוכלו לפקוד את המקום.⁶⁶ בשנת תשט"ז (1956) עלו קולות אחרים, ומהם הסתבר שיש כוונה להקים שני מרכזי הנצחה: אחד בצפון, בניר עציון, ואחד בדרום, ברבדים. בשיבת אגודת בני גוש עציון הוחלט שאם תצא לפועל כוונה זו, יהיה תיאום תקציבי ותוכני בין הגופים.⁶⁷ בהתכתבות אחרת בין נציגי המשקים עלתה הכוונה להקים מרכז הנצחה באזור שפיר באכסניית נוער שתכלול גם מרכז כינוסים, ובניר עציון יוקמו הארכיון וחדר התייחדות.⁶⁸ עלו עוד יוזמות, ומשום כך עלה הצורך הדחוף לתאם בין היוזמות למיניהן בצפון ובדרום.⁶⁹

63. כינוס יוצאי גוש עציון, ד' בניסן תשט"ו (27.3.1955), עמ' 6, אכ"ע, b/12/21.

64. אליעזר בן שמעון, שם, עמ' 7.

65. גרשון שטויב, פתיחה כנס יוצאי גוש עציון [1.5.1955, עמ' 1], אכ"ע, מכל 25A, תיק 2.

66. זיכרון דברים של הוועדה הפעילה, י"ט בכסלו תשט"ו [4.12.1955], אכ"ע, מכל 25A, תיק 3.

67. פרטי כל ועדת אגודת בני גוש עציון בניר עציון, 10.5.1956, אכ"ע, שם.

68. משלמה חימוביץ לראשי המשקים, ללא תאריך, אכ"ע, מכל 19A, תיק 4.

69. פרוטוקול של נציגי אגודת בני גוש עציון, 17.12.1956, אכ"ע, שם.

ב. לקראת שנת העשור לנפילת הגוש (1957)

עד לשנת העשור לנפילת הגוש הייתה פעילות ההנצחה בשטח מצומצמת, והיו בעיקר דיונים ומחשבות. ההתארגנות לשנת העשור הייתה מלאה בפעילות הנצחה מגוונת: תערוכה מיוחדת של תולדות הגוש ונפילתו (להלן); הפקת עלון שקרא למפעלי הנצחת הגוש וביקש לתרום למימוש החזון להנצחת היישובים שנפלו;⁷⁰ עצרת מרכזית ללוחמי הגוש בירושלים בשבוע שבו ציינו את יום הנפילה העשירי; טקס בשילוב האזכרה המסורתית בבית העלמין בהר הרצל;⁷¹ הקמת ישיבת אור עציון, שגם היא הייתה בראשית הדרך סוכן זיכרון חשוב לסיפור הגוש, שהוביל משה מושקוביץ (מושקו), חבר משואות יצחק.⁷²

בניר עציון נעשו צעדים מעשיים למטרת ההנצחה בתקופה זו.⁷³ במכתב שהוציאו משק ניר עציון ואגודת שרידי כפר עציון למוקירי זכרם של הנופלים, הורים שכולים וקרובים, נכתבה התנצלות על שלא נעשה די עד כה ושיש רצון להתחיל במלאכת ההנצחה: "ובמלאות 9 שנים לנפילת הגוש, הרינו נגשים בדחילו ורחימו לקיים חובה קדושה זו לזכרם של יקירנו ז"ל, ואנו מקיימים את מפעל הזיכרון וההנצחה. מפעל זה בו יונח גם זכרם האישי של כל אחד מן הנופלים, יושלם אי"ה בשנת העשור של נפילת הגוש, ויפתח לרשות הציבור הרחב".⁷⁴

לאירוועי שנת העשור הוזמנו כמה מעגלי חברים, ואל הפתיחה המתוכננת הוזמנו הנשיא בן-צבי ורעייתו לטקס הנחת אבן פינה למפעלי הזיכרון לגוש עציון ביום א, כ"ח באייר (26 במאי 1957), בניר עציון. כך כתוב במכתב ההזמנה ששוגר לנשיא ממזכירות ניר עציון:

עלינו לציין, שאנו מתקרבים ליום העשור למדינה, שיוחג בכל הארץ ברב פאר ואנו אנשי הגוש מרגישים משנה חובה להקים עד לתאריך הנ"ל, שהיא גם יום העשור לנפילת הגוש, יד ושם לזכר היישובים שנפלו על סף העצמאות [...] וברור שעלינו לשוות לטקס הנחת אבן הפינה למפעל זה מעמד הולם את מסכת הגבורה של עמידת הגוש. השתתפות של [...] נשיא המדינה תעלה את המעמד ופארו. אנו מצפים כי מע"ב הנשיא יתן את הסכמתו ויואיל לכבדנו בהשתתפותו הנעלה.⁷⁵

70. פרוספקט, מפעלי הנצחת גוש עציון, אכ"ע, שם.

71. "עצרת זכרון ללוחמי גוש עציון", **מעריב**, 21.4.1958, עמ' 1.

72. משה מושקוביץ (1925-2021) היה חבר משואות יצחק בהר חברון ומשואות יצחק בהתחדשותו באזור שפיר. היה פעיל במגוון תחומי עשייה, ממחדשי היישוב בגוש עציון לאחר מלחמת ששת הימים, ראש מועצת שפיר וראש המועצה המקומית אפרתה.

73. צעדים אלו הבשילו רק בראשית שנות השישים. ראו להלן.

74. ממשק ניר עציון (קבוצת כפר עציון), אגודת שרידי כפר עציון, למוקירי זכרם של קדושי גוש עציון, י"ח בניסן תשי"ז (19.4.1957), אכ"ע, מכל 15, תיק ניר עציון, כפר עציון הנצחה.

75. ממזכירות משק ניר עציון לנשיא המדינה, כ"ח בניסן תשי"ז (29.4.1957), ארכיון המדינה, נ-19/18.

ג. תערוכת מרסל ינקו (1958)

תערוכת העשור הציגה היבט נוסף של זיכרון הגוש בניר עציון. זו הייתה תערוכה אומנותית וערכית של הצייר מרסל ינקו, ועזרו לידו דב קנוהל, הסופר שאול רז, משרידי כפר עציון, ומשה מרקוביץ, איש ניר עציון. התערוכה נקראה 'למען נצח ירושלים' והייתה מעין גלעד אומנותי המספר את תולדות הגוש. היא כללת חמישה פרקים ראשיים: דברי ימי הגוש; כיבוש ההר; הגוש במערכה; אודים מוצלים; שיקום והנצחה.⁷⁶

ד. תוכנית ההנצחה (1961)

בראשית שנות השישים בשלה התוכנית להנצחה בניר עציון. אחד הנושאים שחשבו עליהם בשעת תכנון הנחת אבן הפינה ליד עציון היה לשלב בו את ילדי כפר עציון, ולשם כך יצרו קשר עם חנן פורת, בן הכפר, וביקשו ממנו להשתתף בתכנון ולהיות בקשר עם דוד בן דוד.⁷⁷ במהלך חורף תשכ"א (1961) פנה נפתלי גרינשפן⁷⁸ למזכירות ניר עציון בשם דב קנוהל כדי להכין תוכנית מפורטת, כולל הצעת תקציב, למפעל ההנצחה.⁷⁹ שלושה שבועות אחר כך יצא מכתב לדב יוסף, גזבר הסוכנות היהודית, ובו פירוט מפעל ההנצחה שיבטא את קווי האופי של המפעל ההתיישבותי-חלוצי של הגוש ובנויו ויכלול את ארכיון גוש עציון, שמירה והפצה של עיזבונות של חללי הגוש לצרכים חינוכיים, הקמת היכל הנצחה וקיום תערוכה קבועה שתבטא את חיי היצירה בגוש ואת שעבר עליו במלחמת השחרור. האגודה ביקשה עזרה והתחשבות במצב הכלכלי בדמות תקציב של 250,000 לירות. נוסף על הסוכנות פנתה האגודה בבקשה להשתתף במימון המיזם אל משקי הגוש ששוקמו מחדש, אל משרד הביטחון ואל תנועות ההתיישבות. הכוונה המוצהרת הייתה להקים את המפעל באותה שנה, השנה ה-13 לנפילת הגוש ולהקמת המדינה.⁸⁰ סך כל העלות של הקמת הבניין וציודו נאמד ב־300,000 לירות.⁸¹

המבנה, שאת תכנונו האדריכלי עשה חנוך אחימן, תוכנן כבניין של שתי קומות בצורת מזבח שיסמל את מסכת ההקרבה של לוחמי הגוש. הקומה הראשונה תכיל אולם תערוכה של גוש עציון, ובו תמונות ותצלומים מחיי הגוש, ובקומה השנייה יהיה הארכיון וחומר תיעודי של הנפילים, אולם קריאה והתייחדות. סביב הבניין יינטע גן זיכרון, ובו ישוחזר הגוש על משקיו, דרכי התחבורה ועמדותיו הקרביות⁸² (איור 9).

76. "הגוש שהגן על ירושלים", הארץ, 30.5.1958, עמ' 5.

77. מניר עציון לח' פורת, כ"א בתמוז תשכ"א, א"ע, מכל 15, תיק ניר עציון, כפר עציון הנצחה.

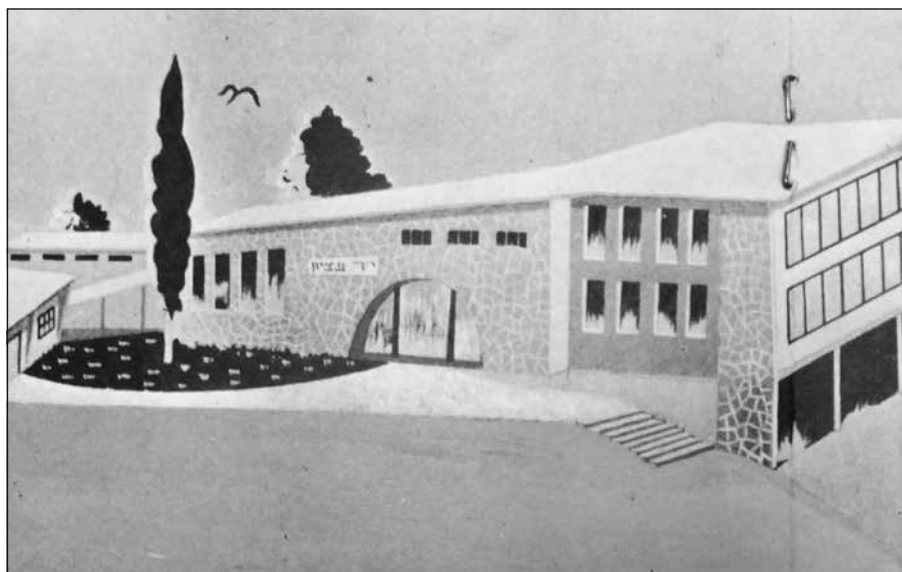
78. נפתלי גרינשפן היה מזכיר אגודת בני כפר עציון פעל רבות בנושאים היישוביים וגם בענייני ההנצחה.

79. מ' גרינשפן למזכירות ניר עציון, כ"א בשבט תשכ"א, א"ע, מכל 15, תיק ניר עציון, כפר עציון הנצחה.

80. מוועדת ההנצחה לד' יוסף בסוכנות היהודית, ז' בסיוון תשכ"א, א"ע, שם.

81. פרופספקט יד עציון, מפעל הנצחה של גוש עציון, א"ע, שם.

82. שם.

איור 9: תוכנית מבנה ההנצחה – יד עציון (באדיבות ארכיון כפר עציון)

קבוצת חברים מההתיישבות בגוש עסקה בנושא וכינסה ישיבות לקידום העניין. בחברי הוועדה היו דב קנוהל (גבעת עלייה), חנוך אחימן (ניר עציון), אברהם מלמד (ניר עציון), יעקב שיפמן (ניר עציון), דוד בן דוד (ניר עציון), יצחק בן סירא (ניר עציון), נחום בן סירא (ניר עציון), מרים ארזי (ניר עציון), עזריאל ברוק (ניר עציון). חברי הוועדה חילקו ביניהם תחומי אחריות ופנו למגוון גופים לגיוס הכסף הנדרש.

ה. הארכיון למורשת גוש עציון

חלק ניכר של פעילות הזיכרון וההנצחה טמון במידע האגור בארכיון, ואך טבעי הוא שבמקום ההנצחה ישכון הארכיון. את הארכיון החל לגבש ולאסוף דב קנוהל: הוא החל בכך כבר ביושבו בשבי, והמשיך בגבעת עלייה, ועם התגבשות היישוב וההחלטה להנציח בניר עציון העביר את מרכז הכובד לשם. ועדת ארכיון מונתה, ובחבריה היו נציגים מאנשי ניר עציון – דוד בן דוד, חנוך אחימן, ויעקב שיפמן – ומאגודת שרידי כפר עציון – שלמה חימוביץ, יהודה לביא ונפתלי גרינשפן.⁸³ הוועדה פעלה ועזרה בגיבוש דרכי פעילות הארכיון וקביעת נהליה. עם שחרור הגוש והקמת כפר עציון הועבר הארכיון לשם.⁸⁴

83. מאגודת שרידי כפר עציון למוזיכרות ניר עציון, 6.1.1960, אכ"ע, מכל 19A, תיק 4.

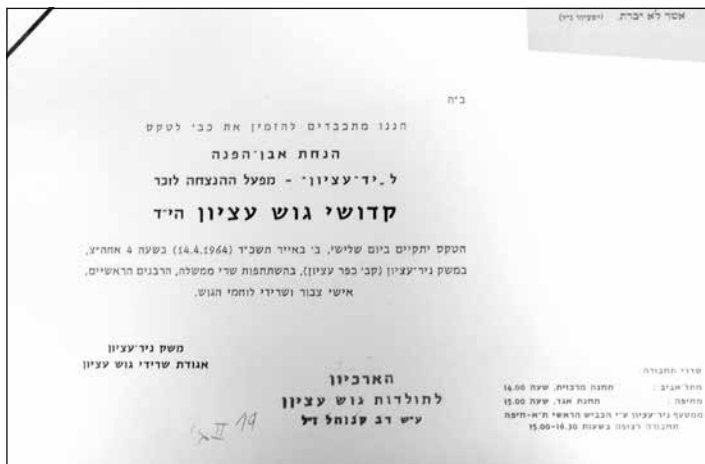
84. סקירה על הארכיון לתולדות גוש עציון: **הדים** 371, כ"ח בתשרי תש"ם (19.10.1949), עמ' 5.

ו. מטרת מפעל ההנצחה 'יד עציון'

אחת היוזמות להקמת 'יד עציון' כללה גיוס כסף מגופים ומאנשים שהייתה להם זיקה לגוש. מעלון מידע שהופק לשם כך מתברר שהיה ועד כבוד מרשים שתמך במיזם וכלל 28 נכבדים בעלי מעמד ציבורי, אנשי צבא, פוליטיקאים, רבנים והורים שכולים. בעלון מובאים ציטוטים על חשיבות גוש עציון מפי הרב יצחק הרצוג, דוד בן-גוריון ויגאל אלון, וכן תולדות הגוש בקצרה ואופני תרומה אפשריים, וחשוב מכול, נזכרה מטרת המיזם: "מטרת המפעל היא להציב יד ושם עולם לקדושי הגוש. אלפי בני הנוער והמטיילים העוברים בארץ ומגיעים ל'יד עציון' יתייחדו עם זכרם של הקדושים ויכירו לדעת ולשמור את אשר צוו לנו בחיים ובמותם בוני הגוש, מגיני ולוחמי באחת המערכות הכבדות והגורליות למדינה עם תקומתה". לפי העלון יציח האתר את "זכרם של חללי הגוש: אנשי כפר עציון, משואות יצחק, עין צורים ורבדים, ואת אנשי התיגבורת אנשי הח"ש ופלמ"ח שנפלו חלל על קידוש השם והארץ".⁸⁵ כמו כן מוזכרת בו הכוונה לבנות תערוכה קבועה וחדר התייחדות שבו תמונות הנופלים ומידע עליהם.

ז. הנחת אבן הפינה למפעל קדושי גוש עציון

תאריך טקס הנחת אבן הפינה לאתר 'יד עציון' כוון ליום השנה השישה עשר לנפילת הגוש,

ב' באייר תשכ"ד

14 באפריל

1964, איור 10,

יום לפני

הטקס הזכרה

בעיתונות

מסירותם של

מתיישבי הגוש

בהר חברון:

"מחר הנחת

אבן הפינה

למפעל קדושי

גוש עציון".⁸⁶ על

ניר עציון נכתב

איור 10: הזמנה להנחת אבן הפינה ל'יד עציון' – השנה 16 לנפילת הגוש
(באדיבות ארכיון כפר עציון)

85. "מחר הנחת אבן הפינה למפעל קדושי גוש עציון", **הצפה**, 13.4.1964. על מספר ההרוגים הכללי יש חילוקי דעות, כפי שהוזכר לעיל.

86. **הצפה**, 13.4.1964.

שם שהוא יישוב חקלאי המתבסס גם על אירוח בבית מרגוע, ובמפעל ההנצחה שיוקם ביישוב יונצחו יישובי הגוש ויוקמו בו ארכיון, תערוכת קבע ואולם התייחדות: "במפעל זה רוצים השרידים לגמול את החסד האחרון לחבריהם שנתנו למדינה את כל היקר להם ואשר במותם ציון לנו את החיים". אחר הטקס תיערך אזכרה ואספה של בני גוש עציון, ולמחרת ייסעו כל המשתתפים להר הרצל להתייחדות עם יקיריהם שנפלו.⁸⁷ בטקס השתתפו מאות מוזמנים, פוליטקאים, לוחמים, הרמטכ"ל, יצחק רבין, חברי כפר עציון ועוד (איור 11). למחרת הטקס התפרסמו סיכומים קצרים בעיתונות היומית,⁸⁸ ובכולם הודגש צד הזיכרון של מפעל ההתיישבות בניר עציון לזכר חללי גוש עציון.

אור 11: במת המכובדים בטקס הנחת אבן הפינה ל"יד עציון". במרכז עומד הרמטכ"ל, יצחק רבין. ב' באייר תשכ"ד (14.4.1964) (באדיבות ארכיון ניר עציון)

87. הצפה, 13.4.1964.

88. הצפה, למרחב, על המשמר, דבר, הארץ, הבקר, 15.4.1964.

ח. זוכרים את כפר עציון: גן שיר השירים

בערוץ שהיה ממזרח לכפר עציון, ובו צמחיית הר טיפוסית, נוסד גן המכונה 'שיר השירים', ובו הוצגו בשדה מוטיבים של מגילת שיר השירים. כחלק מתודעת הזיכרון הוקם 'גן שיר השירים' בניר עציון, כפי שהיה בכפר עציון.⁸⁹

ט. בית המרגוע כסוכן זיכרון

בכפר עציון ובמשקי ההר היה ענף האירוח בבית מרגוע ענף מרכזי בימי הקיץ,⁹⁰ ומחשבות על בית מרגוע בניר עציון עלו כבר בתכנון המקום.⁹¹ בעניין בית מרגוע כמקור עיסוק חשוב תמך גם יוסף ויץ, מראשי קק"ל.⁹² ענף המרגוע פתח את שעריו בקיץ תשי"ב (מאי 1952). חלק מהרציונל של הקמת מקום הנופש היה להמשיך את ענף האירוח המשגשג שפעל בגוש, בראייה מפוכחת של המוסדות המיישבים לספק לאלמנות שחשבו שיגיעו למקום אמצעי תעסוקה שמקצתן הכירו מימי הגוש.⁹³ בסופו של דבר אלמנות רבות לא הגיעו לניר עציון, והענף הושחת על עובדים אחרים. דבר זה לא מנע מהמקום להיות בית יוצר לזיכרונות מגוש עציון.

בית המרגוע שכן בשלב ראשון במבנים ארעיים, ובמהלך שנות השישים עבר למקומו הקבוע. הוא היה פתוח שבעה חודשים בשנה, בחודשי הקיץ, החל ממאי ועד לחודשי החורף. בשנים אלה היה בו מקום ל-250 מבריאים.⁹⁴ בין כותלי בית המרגוע, שבאו אליו נופשים רבים, נקשר העבר של המקום עם גוש עציון, אם באווירה ההררית, שמזכירה את הגוש, ואם באווירה האנושית. חלק מתוכנית התרבות בבית המרגוע היה ביקור מודרך בתערוכה לתולדות גוש עציון שהייתה במקום.⁹⁵

בלילות סדר הפסח, שהיה אחד מימי התפוסה הרבה של בית המרגוע, נוצלה ההתאספות להעלאת זיכרונות מימי הגוש. היו שבאו לנפוש דווקא בניר עציון כדי ליהנות מ'ניחוח גוש עציון' ששרר במקום. בתחילה היו הסדרים של המבריאים משותפים עם חברי המושב. עורכי הסדר היו לעיתים חברי ניר עציון, והם כמו כן העלו על נס את העבר

89. ריאיון עם פ' מאור, ניר עציון, טבת תשפ"א.

90. שפניר, תשע"ח.

91. ידיעות הועדה 17, כ"ד באדר תש"ט, אכ"ע, מכל 19A, תיק 1.

92. ידיעות הועדה 31, כ"ה בתמוז תש"ט, אכ"ע, שם.

93. "מה זה בית מרגוע ולמה בית מרגוע?" ידיעות ניר עציון, 26.2.1952; הרב גליצנשטיין, "ביקור בניר עציון",

הצפה, 4.7.1957, עמ' 2.

94. "היו מיוחד בבית מרגוע ניר עציון", הצפה, 1967, עמ' 25.

95. ממזכירות ניר עציון לנ' גרינשפן, מזכיר אגודת בני גוש עציון, 15.4.1960, אכ"ע, מכל 19A, תיק 4.

של מייסדי המקום: "כמנהג גוברין יהודאין באה הסבת החג על ידי החבר חנוך [אחימן] מוסבר גם המקום וקשריו עם גוש עציון".⁹⁶

לא מעט רשמים עולים בעיתונות הדתית על האווירה המיוחדת במקום לשומרי מסורת, שיעורי יהדות לגוניהם, אווירת שבת וחג מיוחדים וכמובן האזכור, לפחות בשנים הראשונות, של המתגוררים במקום שהם "משרידי גוש עציון הידוע שנחרב ערב תקומת המדינה לאחר קרב אכזרי מלווה בגבורה עילאית".⁹⁷

ספרות ההנצחה הקשורה לניר עציון

הספרות הקשורה לזיכרון והנצחה בניר עציון מצומצמת למדי. בשנת העשרים לעלייה לניר עציון (1970) יצא פרסום לא רשמי, שלא הופץ, שכתב דוד בן דוד: 'עשרים השנים הראשונות של ניר עציון', ושם נזכרים בתמצות אירועים מרכזיים בחיי המשק בעשרים השנים הראשונות.

בספרו של יוחנן בן יעקב על גוש עציון, 'חמישים שנות מאבק ויצירה', ניר עציון כמעט אינו נזכר למעט ציון העובדה שכמה משפחות הצטרפו לגרעין שייסד את ניר עציון.⁹⁸ ההנצחה של הגוש במקום אינה נזכרת כלל. ניר עציון נזכר בהקשר של הקייטנות שנערכו במוסד החינוכי הסמוך ושל מרכזה, שהיה מניר עציון, נחום בן סירא (ששמו אינו נזכר), שגיבש את המתווה של הקייטנה⁹⁹ (איור 12). הקייטנות תופסות כמובן מקום מרכזי מאוד בזיכרון הילדים.¹⁰⁰ כמו כן במסגרת השירות הצבאי של ילדי כפר עציון הייתה אפשרות להגיע עם גרעין מושבי לניר עציון.¹⁰¹

בספרה של עמיה ליבליך נזכרים ילדי ניר עציון, אבל לא בהקשר של היישוב ניר עציון אלא בהקשרים עקיפים.¹⁰² גם בסיכום של סיפור כפר עציון במבט הקיבוצי וקביעת עשרת השלבים הכרונולוגיים נזכרת תקופת הגלות ומאפייניה: "זיכרון הכפר נשמר בלב

96. נ' עמינוח, "שעות של קורת רוח יהודית", **הצפה**, 11.5.1958, עמ' 2.

97. א' רוזנפלד, "בית הבראה למופת", **שערים**, 28.6.1953, עמ' 3.

98. בן יעקב, תשמ"ג, עמ' 326.

99. שם, עמ' 327. את הקייטנות ארגן בן סירא בימים שגר בגבעת עלייה. הקייטנה הראשונה יועדה רק לילדים הבוגרים ונערכה בניר עציון. הקייטנה השנייה הייתה לכל הילדים בימין אורד, ולאחר מכן במגוון מקומות: בכפר פינס, בכפר הרא"ה, בגבעת וושינגטון ובאור עציון. כאשר החלו הילדים להתגייס לצבא הסתיים מפעל הקייטנות.

100. ליבליך, תשס"ז, עמ' 261-268.

101. בן יעקב, תשמ"ג, עמ' 332-333.

102. ד' ארזי אצל ליבליך, תשס"ז, עמ' 283-289; בן עציון, שם, עמ' 171-177.

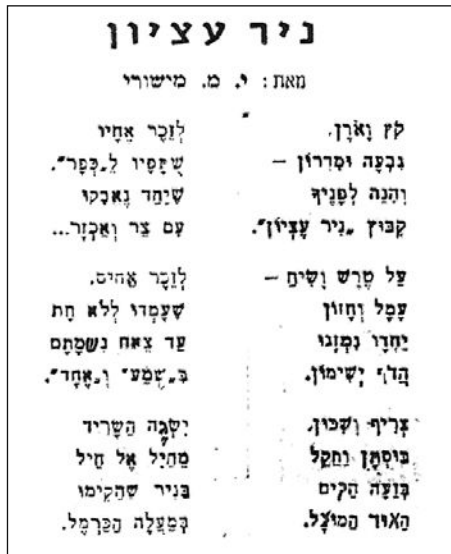
שרידיו לדורותיהם באמצעים שונים והונצח ממלכתית בציון יום הזיכרון הכללי לחללי צה"ל, שהוא גם יום נפילת הגוש", אך 17 השנים של ההנצחה בניר עציון אינן נזכרות.¹⁰³

איור 12: מילדי כפר עציון בשער כניסה לקייטנה של ילדי כפר עציון בימין אורד הסמוכה לניר עציון בשנת תשט"ו (1955). (באדיבות ארכיון ניר עציון)

103. עובדה זו מחזקת את דעתו של יוחנן בן יעקב שילדי כפר עציון לא ראו בניר עציון את מפעל ההנצחה וההמשך לכפר עציון.

בשנות השישים פורסם בעיתון הצפה (22.4.1966) שיר שכתב י"מ מישורי על ניר עציון (איור 13).

איור 13: שיר על ניר עציון שכתב י"מ מישורי (הצפה, 22.4.1966)

בספרו הביוגרפי של דוד בן דוד, שנכתב לאורך שנים ופורסם בכמה מהדורות, הוא הקדיש לניר עציון את שני עמודים האחרונים של הספר.¹⁰⁴ ענייני הנצחה וזיכרון של כפר עציון ביישוב שחי בו כמעט שבעים שנה אינם נזכרים.¹⁰⁵ מקורות חשובים נזכרים בעלונים ובידיעונים של ניר עציון.

זיכרון חינוכי בניר עציון

יש מסורת בניר עציון שבה בני הנוער מכיתות ז'-ח' נוסעים לכפר עציון בד' באייר, יום הזיכרון, מבקרים במוזאון, צופים בחיזיון האורקולי ומשתתפים באזכרה ליד קבר

האחים בהר הרצל. בעבר ליוו אותם חברים מניר עציון, שרידי הכפר, וסיפרו לנוער את שהתרחש בגוש. חלק זה ממורשת כפר עציון נהוג עד היום.¹⁰⁶ בליל שבת שלפני יום הזיכרון לחללי מערכות ישראל נהגו לשיר שירים שהיו נוהגים לשיר בכפר עציון. דוד בן דוד היה עובר בדרך כלל לפני התיבה ומוביל את התפילה, וכל הקהל הכיר את הלחנים והצטרף. כך גם בתפילות הימים נוראים בהובלת חנוך אחימן.¹⁰⁷ בטקס ליל יום הזיכרון, שבו מתייחדים עם הנופלים, מוקדשת בניר עציון פינה גם לחללי גוש עציון, ובה תמונתיהם, נר זיכרון והקראה מתאימה. אגודת בני גוש עציון פרסמה את שמות החללים הקבורים בקבר האחים בהר הרצל, ובתחתית הרשימה את המקומות

104. בן דוד, תשע"ד, עמ' 270-271.

105. שאלתי את חנה נורדן, בתו של דוד בן דוד, מדוע לא פירט אביה בספרו הביוגרפי את מקום ניר עציון בהנצחה, והיא ענתה שניר עציון קיבל עליו את ההנצחה, ותפקידו הסתיים כששוחזר הגוש והילדים שבו לבנות את כפר עציון מחדש. עם זאת ברור שהיה נכון להקדיש פרק לניר עציון בתפקידו כסוכן הזיכרון וההנצחה במבנה הזיכרון בכפר עציון (ריאיון עם ח' נורדן, נחלים, שבט תשפ"א).

106. יש קווי דמיון בין ההנצחה הנהוגה בניר עציון להנצחת ה"ה בקיבוץ נתיב ה"ה, שגם היא כוללת עלייה להר הרצל להתייחדות עם הנופלים. ראו רוזנסון ושפניר, תשע"ז, עמ' 140-142.

107. תודות לחנה נורדן על העדכון במנהגי הקהילה בניר עציון לזכר כפר עציון.

שבהם נערכים טקסי אזכרה. ניר עציון היה המקום הראשון מהאתרים בשנים שבהן לא היה גוש עציון נגיש לביקור.

יעקב שיפמן נהג כמעט בכל שנה להקריא קטעים שכתב במיוחד לערב זה, שנערך בו טקס רשמי.¹⁰⁸ גם באזכרת הנשמות בשלושת הרגלים מזכירים בניר עציון את קדושי גוש עציון.¹⁰⁹ דוד בן דוד ז"ל נהג לספר סיפורי מורשת לקראת יום העצמאות וגם מסביב למדורה. בכל יום הולדת עגול של ניר עציון משלבים סיור בכפר עציון. מבחינת חברי ניר עציון סיפורם מתחיל בנפילת כפר עציון, וזה בא לידי ביטוי בכל שיחה או פעילות על מורשת היישוב.

מדוע שכח כפר עציון את ניר עציון?

עם החזרה לגוש עציון החל מפעל הנצחה מרשים של הגוש בכפר עציון ובסביבתו. לב ההנצחה הוא בשרידי המנזר הגרמני, שבו הוקם הארכיון ובו נמצא גם החיזיון האורקולי שמשלב את סיפור המייסדים ומוצאם ואת סיפור הקרב האחרון. בכפר עציון מונצחים כמה היבטים של ההתיישבות ושל הלחימה שמספרים את סיפור הגוש במרחב.¹¹⁰ ואולם מפעל ההתיישבות בקיבוצים שנוסדו מחדש לאחר נפילת הגוש אינו נזכר במרחב ההנצחה בגוש עציון.

נירה רון, בת הדור השני למתיישבי גוש עציון, הסבירה זאת כך:

זהו נושא כאוב מאוד אצלנו, כיוון שאנחנו כולנו (גם הילדים שלא קשורים ישירות לאנשי כפר עציון), גדלנו על המיתוס הנשגב של גבורת כפר עציון במלחמת העצמאות. ההיסטוריה של ניר עציון מתחילה תמיד בגבורה ובטרגדיה של כפר עציון. כולם יודעים שניר עציון הוקמה כזכר לכפר עציון ועל ידי שרידיה [...] אני יכולה להבין למה בני כפר עציון שלא הגיעו לניר עציון, במיוחד היתומים שאימהותיהם הסתדרו במקומות אחרים לא חשו שזה ביתם ואולי לכן עבורם ניר עציון לא נתפס כהמשך לביתם שאבד. אולי אנשי כפר עציון שלא הצטרפו

108. יעקב שיפמן (1920-2012) היה ממייסדי כפר עציון, ונפצע בקרב ב"ה בכסלו. פונה במטוס האחרון שיצא מהגוש. היה ממייסדי ניר עציון ועסק בתפקידים מגוונים. נשא בניר עציון את שרה, גם היא משורדי כפר עציון.

109. כל השנים שאנחנו עוסקים בהן היה טקס זיכרון גם בבית הכנסת על שם קדושי כפר עציון בגבעת עלייה.

110. שפנייר, תשע"ז, עמ' 200-203. כמובן יש להזכיר ולהעריך את מפעל ההנצחה שמוביל שנים בית ספר שדה כפר עציון במפעלים, בתערוכות ובפרסומים רחבי היקף הקשורים לגוש כחלק ממטרות המוסד החינוכי בכפר עציון.

בסוף הרגישו אינוחות מהנטישה הזו וניסו להקטין את חלקה של ניר עציון כהמשכיות [...]. גם בני כפר עציון שגדלו במקומות שונים גודלו על הזיקה לכפר החרב ולא ליישוב שהוקם לזכרו. מרגע שלא גדלו בניר עציון הוא לא היווה עבורם מקום משמעותי לעומת המיתוס של הכמיהה לעץ הבודד ולמה שהיה [...]. אך אי אפשר להתעלם לגמרי מקיומו של ניר עציון שבמשך 17 שנים היווה את הגלעד החי לכפר עציון. קם יישוב חדש שמורשת כפר עציון היא מורשתו, וחברי כפר עציון החדשה קופצים ישירות מן החצר הגדולה בגבעת עלייה להקמתו מחדש ב־1967. גם בוויקיפדיה בערך על מלחמתו של כפר עציון עושים את הקפיצה הזו.¹¹¹

סיכום

כמה וכמה אירועים לאורך השנים מעידים על מגמות ההנצחה שהיו בניר עציון: הקשר הבלתי מתפשר בתחילת הדרך (מגילת העלייה), הנחת אבן הפינה למרכז ההנצחה לקדושי הגוש, בר המצווה של יאיר ארזי, בכולם עולים הקשרים עם הגוש. גם יוזמותיהם של בני גוש עציון, של פוליטיקאים, של אנשי הנהגה, של משפחות, של אנשי צבא – כולן מתמקדות בעבר של ההתיישבות בהר חברון, וכמובן בולט המיקוד של הפעילות ביום נפילת הגוש בד' באייר. כל אלה מחזקים את היותו של ניר עציון יישוב מנצח, אולם 17 שנות ההנצחה בכרמל כמעט נעלמו מההנצחה שבכפר עציון.

במפת ההתיישבות בארץ יש יישובים מנצחים רבים. אין יישוב שמנצח חללים כה רבים שנפלו באזור מצומצם למדי. הטראומה בעקבות נפילת הגוש הייתה עצומה, ושבר זה השפיע על העם כולו, ובייחוד על המשפחות, האלמנות והחללים הרבים שהיו בגוש. הלכידות של פליטי הגוש, לכל הפחות בשנים הראשונות שלאחר נפילת הגוש, תרמה ללא ספק להמשכיות של רוח ההתיישבות ושל החזרה לגוש. בשנים שלאחר החזרה מהשבי נוצרו מסגרות ומפעלי ההנצחה ונוסדו באזור שפיר היישובים משואות יצחק, עין צורים ורבדים. ניר עציון, שהוקם אף הוא באותו זמן באזור הכרמל, היה יישוב מנצח בעל עוצמות מיוחדות. הנצחת הגוש נבנתה ועוצבה במהלך 17 שנים מאז הקמתו בשנת 1950 ועד לשחרור אזור הגוש בשנת 1967, ואז עבר מרכז ההנצחה לגוש.

אפשר לסמן כמה שלבים או שיאים בהנצחה, שמהם אפשר ללמוד על עוצמת ההנצחה והזיכרון של הגוש בניר עציון בצד הזיכרון השוטף בימי זיכרון של כל שנה ושנה כפי שבאו לידי ביטוי בעיתונות ובהקשרים נוספים:

א. יום העלייה לקרקע – ג' באייר תש"י (20 באפריל 1950)

111. ריאיון עם נ' רון, ניר עציון, טבת תשפ"א.

- ב. בר המצווה ליאיר ארזי – תשרי תשי"ד (1953)
 ג. הנחת אבן הפינה ל"יד עציון" – ב' באייר תשכ"ד (14 באפריל 1964)

בכל אחד מימים מיוחדים אלה עלו רמות הזיכרון. ביום העלייה לקרקע, שהיה שנתיים לאחר נפילת הגוש, הונצחו בעוצמות גבוהות הקישור עם הגוש וההמשכיות המתבקשת. בכוונה לא נקרא היישוב כפר עציון, אך הקשר היה ברור ומרכזי ואף נכתב בסמליל בסוגריים מתוך אמונה שההנצחה זמנית עד לחידוש ההתיישבות בגוש. העלייה לקרקע הייתה ממלכתית ורשמית בשיתוף אנשי ציבור ופוליטיקה, והיו מעורבים בה רבים מחלקי המשפחות ששרדו אחרי המערכה, כולל הילדים. כל מי שהשתתף בעלייה לקרקע ידע שהוא משתתף בכינוס זיכרון לגוש.

בר המצווה ליאיר ארזי היה אף הוא אירוע חשוב ובעל עוצמת זיכרון גבוהה. מעורבות הנשיא בן-צבי באירוע בחול המועד סוכות מעידה על חשיבות העניין. מסיבת בר המצווה, שנחוגה בסוכות תשי"ד (ספטמבר 1953), כחמש שנים לאחר נפילת הגוש, מעידה שהגחלים עדיין ליחשו, וההנצחה בניר עציון רק התעצמה. ההזמנה לבר המצווה מעידה שנער בר מצווה נושא את דגל ההנצחה והזיכרון, 'נעלה את ירושלים ומגינה בגוש עציון על ראש שמחתנו'. בן בכור מגיע למצוות וגם זוכר את העבר החשוב של משפחתו וחבריו.

הנחת אבן הפינה ל"יד עציון" 16 שנים לאחר נפילת הגוש היא לדעתי שיא מפעל ההנצחה במקום. לאחר התלבטויות בין הגורמים המיישבים והמנציחים היכן למקם את מקום ההנצחה הוחלט שזה יהיה בניר עציון. היו שלבים שונים בתכנון ההנצחה, אך המרכזי ביותר היה בדיון היכן ימוקם המבנה המרכזי, שכבר היה לו כיוון ברור ומוסכם עם ועד כבוד, שבראשו עמדו הרבנים הראשיים. הרב האשכנזי הראשי, הרב יהודה אונטרמן, והרב הראשי הספרדי, הרב יצחק ניסים. תוכנן שהמפעל יכלול מבנה הנצחה ובו גלעד, ארכיון, תמונות ותעודות של הנפלים וגן זיכרון; מכלול הנצחה שלם לזכר קדושי הגוש. לולי פרצה מלחמת ששת הימים ומרכז הכובד של ההנצחה עבר לגוש עציון, ללא ספק היה ניר עציון מקום ההנצחה המרכזי לגוש.

המסיירים כיום במרכז ההנצחה והתיעוד של הגוש בכפר עציון אינם יכולים שלא להתרשם מחוסר ההתייחסות לפרק ההנצחה שצמח בניר עציון 17 שנים. מה גרם לפרק הנצחה זה להיעלם מסיפור התקומה שלאחר מלחמת העצמאות? גם בדיונים שנערכו בשנות העשרים של מאה זו, בכינוס של בית ספר שדה על שבעים שנות הנצחה לגוש עציון, לא נזכר כלל נושא ההנצחה בניר עציון כחלק מתרבות הזיכרון של הגוש.¹¹²

112. כינוס של בית ספר שדה שנערך בחנוכה תש"ף עסק בהנצחת גוש עציון ושיירת העשרה, ועלו בו כל מיני נושאים הקשורים בזיכרון. בכתב העת הקיבוצי 'הזמן הירוק' מינואר 2020 סיכם את הכנס עודד הון, ובגיליון שאחריו, מ' 15 בינואר 2020, הגיב על הכתבה יוחנן בן יעקב וכתב שם בהערה 13: "ניר עציון

נראה שחלק מהתשובה על שאלה זאת הוא שלאנשי ניר עציון לא היו סוכני הנצחה ומובילי הנצחה, או בלשונה של עמיה ליבליך, "כהני זיכרון".¹¹³ חברי ניר עציון המייסדים שמחו על חידוש הגוש במקומו המקורי ואולי אפילו העדיפו להסיר מעל שכמם את העומס הקשור בהנצחה. זה התאים לבני הדור הצעיר שחזרו לגוש וראו בעצמם מגשימים את חלומם של הוריהם, ומשום כך העדיפו את החיים הקיבוציים על פני כל צורה אחרת.

חנך אחימן, ממתיישי כפר עציון שלפני המלחמה וממייסדי ניר עציון, סיפר על תחושותיו בריאיון בשנת הארבעים לניר עציון: "היה נדר שניר עציון צריכה להתקיים; ניר עציון היא זכר לכפר עציון, אנשים שנשארו בחיים חייבים את עצמם למורשת של כפר עציון".¹¹⁴ תחושה זו רווחה 17 שנים, מייסוד ניר עציון ועד למלחמת ששת הימים. בפועל הנדר קיים בשלל פעילויות משקיות וממלכתיות. לאחר המלחמה, עם החזרה לגוש, אמר אחימן: "הייתה תחושה עצמית שתם הנדר". המשמעות של תחושה זו היא שמפעל הזיכרון שפעל בניר עציון נפסק והועבר לכפר עציון; מעבר מתבקש ונכון.

בני הדור השני של מייסדי כפר עציון בניר עציון ושלוחותיו מרגישים מעט קיפוח בכל הקשור לזיכרון תולדות הגוש שהיה בניר עציון שני עשורים כמעט. זיכרון 'תקופת הגלות' מהר חברון כמעט לא בא לידי ביטוי בתיעוד ובזיכרון של תולדות גוש עציון. דוד בן דוד סיכם את הדברים כך:

עם שחרור כפר עציון וישובו מחדש (ובמיוחד לאחר העלייה לראש צורים ולאחרי שבוע) הרגשנו שאנו מחזירים פקדון ששמו "מורשת כפר עציון" שהופקדנו עליו עד כה. למען האמת פיקדון זה העיק עלינו לא במעט: העולם ביקש לראות בניר עציון את ההמשך של כפר עציון, וציפה מאיתנו למחיר שלא היה בידנו לשלם ולמעשים שלא היו בידנו לעשות, והסיבות היו רבות [...] הכרזת כפר עציון כקיבוץ שחררה אותנו כליל גם מהרגשת אפוטרופוסות. ידענו שהכפר נמצא בידיים אמונות מחד, ומאידך הרגשנו שכל רצון להגיש עזרה – ולא מזער – לכפר עלולה לגרום לאי נעימויות מסוימות.¹¹⁵

אם כן, בן דוד ואחימן הכריזו שניהם על החזרת המורשת לגוש לאחר 17 שנים של הנצחה שהופקדה בידי ניר עציון. סיפור ההנצחה בניר עציון תם; שימור הזיכרון עוד לא תם. אי

במורדות הכרמל אינו חידוש של קיבוץ כפר עציון ולא היה כזה מעולם. לא בכדי הוא אינו נושא את השם כפר עציון. תשובתו זו של יוחנן צרמה משהו לכמה מאנשי ניר עציון.

113. ליבליך, תשס"ז, עמ' 490.

114. ריאיון עם ח' אחימן, ירושלים 1990.

115. בן דוד, תש"ל, עמ' 19. לשורות אלה שותפים גם בני הדור השני של בני ניר עציון ומשפחת בן דוד.

אפשר להתעלם מעוצמת השיבה, שהייתה לגורם ששינה לגמרי את מפת הזיכרון. מלחמת ששת הימים הייתה סיפור של הצלחה, ולכן השפיעה גם על זיכרון הגוש (איורים 14, 15).

איור 14: מבנה ההנצחה 'יד עציון' כפי שנראה בשנת תשפ"א (2021) משמש ארכיון, סניף תנועת הנוער ושימושים ציבוריים אחרים (צילום: יוסי שפנייר)

איור 15: מבנה ההנצחה 'יד עציון' כפי שנראה בשנת תשפ"א (2021) (צילום: יוסי שפנייר)

רשימת קיצורים ומקורות

- בן דוד, תש"ל
בן דוד, תשמ"ו
בן דוד, תשע"ד
בן יעקב, תשמ"ג
ברוכי, תשע"א
- בן דוד, 20 השנים הראשונות של ניר עציון, ניר עציון תש"ל.
ד' בן דוד, "המוח'תאר מספר", עידן 7 (תשמ"ו), עמ' 83-88.
ד' בן דוד, גשר על תהומות, ניר עציון תשע"ד.
י' בן יעקב, חמישים שנות מאבק ויצירה, אלון שבות תשמ"ג.
נ' ברוכי, נקום ובנינו: כך שוקם הקיבוץ הדתי מחורבנו במלחמת העצמאות, ירושלים תשע"א.
- זיו, תשנ"ב
ליבליך, תשס"ז
עזריהו, תשנ"ח
עזריהו, תשע"ח
עזריהו, תשע"ח
פרנקל, תשע"ח
רוזנסון ושפנייר, תשע"ז
שפנייר, תשע"ז
שפנייר, תשע"ח
- י' זיו, "מלחמת השמות", ארץ ישראל כג (תשנ"ב), עמ' 371-376.
ע' ליבליך, ילדי כפר עציון, ירושלים תשס"ז.
מ' עזריהו, פולחני מדינה: חגיגות העצמאות והנצחת הנופלים בישראל 1948-1956, תל אביב תשנ"ח.
מ' עזריהו, "תיארוך הזיכרון בדרך לד' באייר", מיצוב הזיכרון: אסופת מחקרים א, חיפה תשע"ח, עמ' 65-90.
מ' עזריהו, "הר הרצל: לתולדות כינונו של בית הקברות הלאומי בירושלים", מיצוב הזיכרון: אסופת מחקרים א, חיפה תשע"ח, עמ' 91-135.
נ' פרנקל, "ימי גבעת עליה", מחקרי יהודה ב, כפר עציון תשע"ח, עמ' 151-172.
י' רוזנסון וי' שפנייר, "בנתיב הענות הולכת הפדות: הנצחת הל"ה בנתיב הל"ה", קתדרה 162 (תשע"ז), עמ' 119-150.
י' שפנייר, "מוזיאונים ואתרי הנצחה למפעל ההתיישבות החלוצית סביב ירושלים עד תש"ח", בתוך: ס' רוזמרין וא' פיקל צברי (עורכות), מוזיאונים בראי החברה והחינוך: היסטוריה הגות ראליה, ירושלים תשע"ז, עמ' 191-219.
י' שפנייר, "בית המרגוע בכפר עציון בשנים תש"ה-תש"ז, היבטים תרבותיים וחברתיים", מחקרי ארץ יהודה ג (תשע"ח), עמ' 117-133.